

ПОЛІТИКА ШТРАФІВ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ В ДОНБАСІ ТА РОЛЬ ДОПОМІЖНОЇ ПОЛІЦІЇ В ПРОЦЕСІ ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ (1941-1943).

В.М.Краснопџоров

АНОТАЦІЯ

У статті автор висвітлює політику штрафів щодо місцевого населення в Донбасі та з'ясовує роль поліції у цьому процесі. Наводиться класифікація штрафів, в якій розкриває розмір та специфіку штрафування. Надається аналіз та вказуються основні причини впровадження даної політики. На конкретних прикладах показаний механізм стягнення штрафів і участь у процесі допоміжної поліції.

Ключові слова: політика штрафів, адміністративне стягнення, Донбас, допоміжна поліція, окупація.

З перших днів окупації німецька влада впровадила цілу систему штрафів, податків та поборів. Адміністративний штраф був одним із видів покарання, що застосовувався окупаційною владою до місцевого населення разом з конфіскацією, примусовими трудовими роботами, арештом та стратою.

Серед вітчизняних дослідників торкаються даної проблематики на теренах військової адміністрації І.С. Тарнавський, В.О. Шайкан та А.В. Скоробогатов [1]. В роботах надаються приклади різноманітних стягнень у різних сферах життєдіяльності, але описуються лише декілька випадків участі допоміжної поліції у штрафуванні населення Донецької, Луганської та Харківської областей. Тому місце даної окупаційної структури у процесі штрафування українська історіографія майже не досліджувала, а її роль в проведенні зазначеної політики зовсім не вивчена. Особливо це стосується обраного автором регіону, який входив до військової окупаційної зони.

Зарубіжна історіографія також лише частково торкається даного питання в регіонах, що не входили до української частини управління військової адміністрації. Даний процес у російській частині військової зони окупації висвітлений в роботі Д.А. Жукова та І.І. Ковтуна [2], та на території Райхкомісаріату Остланд у роботі литовського дослідника П. Станкераса [3].

Метою даної роботи є дослідження політики штрафів щодо місцевого населення в Донбасі та з'ясування ролі поліції у цьому процесі. Завданнями є: А) Визначити масштаби процесу штрафування; Б) Охарактеризувати механізм стягнення штрафів з населення; В) Проаналізувати причини штрафної політики окупаційної влади.

Основними джерелами дослідження є постанови та розпорядження німецьких комендатур, міських, районних та сільських бургомістерств, що містилися на шпальтах окупаційної преси та зберігаються у фондах міст, районів та сільських старостатів архівів Луганської та Донецької областей. Також залучене широке коло документів поліцейських установ. Серед них особливо виділяються: «Записки поліцейського на ринку «Стандарт», що були частково опубліковані у журналі «Архіви України» [4,5], та «Журнал реєстрації штрафів по районній поліції с. Біловодськ» [6]. Використовуються матеріали слідства та документи банківських установ.

Для зручності автор вирішив поділити штрафи на види по сферах життєдіяльності та господарювання. Звісно, сучасна юридична наука зв'язує штраф з правопорушенням, а останнє поділяється на види та підвиди. Але єдиного законодавства в окупаційній військовій зоні не було. Часто стягнення спирались на постанови та накази місцевої окупаційної влади, що мали тимчасовий характер. Тому ми вирішили піти саме зазначеним шляхом, показавши з історичної сторони різновиди штрафування та місце у цьому процесі допоміжної поліції.

Отже, штрафи стягувались у наступних сферах:

У дисциплінарній сфері. Штрафи дисциплінарного характеру були найбільш притаманними та характерними для поліції. Саме забезпечення порядку було її головною ціллю. Вона мала слідкувати за майном та нерухомістю, що належало державним установам і евакуйованим комуністам та євреям, привласнення якого населенням вважалось розкраданням держмайна. Старшина Волноваського району Шеллер зобов'язував начальників поліції і старших поліцейських суворо за цим слідкувати. У противному штрафувати на 50 марок (500 крб.), злісних порушників арештовувати та передавати німецькому командуванню [7]. Вже у згаданому журналі штрафів с. Біловодськ за розкрадання державного майна стягнуто три штрафи по 500 крб. За розкрадання колгоспного майна 2 штрафи по 300 крб. та один на 100 крб. Також тут реєструється штрафи за пошкодження такого майна, шість по 150 крб. та один аж на 1200 крб. [8]. Суворо дотримувались правила світломаскування. Поліцейський Богатирської сільської управи 18.12.43 р. оштрафував за дане порушення 11 людей по

10 крб. з кожного та одного на 15 крб. [9]. На окупованій території дотримувалась і трудова повинність. Згідно вказівок коменданта опорного пункту с. Василівки Будьонівського району від 20.6.1943 за порушення загальної трудової повинності і громадського порядку 8 громадян було оштрафовано від 100 до 500 крб. Строк виплати до 22 червня, виконання покладено на старшого поліцейського [10]. Бургомістр Будьонівського району Клейшмідт 20.05.43 оштрафував 25 осіб по 50 крб. за ухилення від трудової повинності. Також забор'язував усіх викликати на роботу. Виконання на начальника поліції району [11]. Звісно таке становище обурювало частину населення. У постанові бургомистра Червоної Коси вказаного району за № 31 від 15.6.43 р. йдеться про непокору поліцейському. Громадянин, що пропускав роботу, образив робітника поліції та погрожував йому. За що отримав штраф у 200 крб. та 3 доби примусових робіт. Інша громадянка, згідно рапорту «з презирством та ненавистю не відповідала на питання поліцейського х. Обрив пана Князева І.А., в присутності якого лаяла посильного образливими словами». Згідно постанови це порушення дисципліни могло слугувати прикладом для іншої частини населення. За це отримала 3 дні арешту [12]. Бургомістр Клінкінської с/у, розглянувши протокол допиту від поліцейських 30.06.43, та оштрафував мешканку села на 150 крб. Вона пішла самовільно з роботи до дому, у відповідь на попередження почала лаятись [13].

Цікаво те, що такі порушення скоювали і самі представники поліції. Згідно доповідної дільничного на поліцейського хутора Обрив, порушив наказ і самовільно покинув свій пост, про що є підтвердження. Це було розглянуто як не покору до керівництва та небажання працювати для німецьке командування. Бургомістр стягнув 200 крб. та при повторному випадку наказав звільнити [14]. Невід'ємною складовою життя була комендантська година. Якщо без дозволу та відповідних документів особа її порушувала, то це вело до відповідальності. Комендант Червоної Коси оштрафував 8 чоловік за ходіння після 8-ї години вечора, цей факт зафіксував особисто та оштрафував по 100 крб. [15]. Відповідальність поклав на поліцію.

Поліція штрафами наводила порядок і в трудових відносинах між громадянами. У слідчому матеріалі по справі Будьонівської МТС зафіксовано факт наклепу заступника на директора. В якому перший неправдиво звинувачував останнього у поламці трактора. За що отримав штраф у 300 крб. [16]. Були випадки непокори населення до діяльності поліцейських і окрім трудової повинності. 28.7.43 р. громадянин замість відповідей на питання поліцейського, котрий проводив розслідування з приводу конфлікту осіб, почав кричати та грубо звертався до нього зі словами «геть з мого дому». За це порушника було арештовано на 3 доби та стягнуто 200 крб. У випадку повторення попереджалося про відправку у трудовий табір [17]. У сферу дисциплінарних порушень можна відвести і лайку серед населення, яка також попереджалася співробітниками поліції. Поліцейський ринку «Стандарт» оштрафував громадян за образу «негарними словами» у 100 крб. та 200 крб. [18].

У сфері реєстрації громадян. Окупаційна влада жорстко контролювала реєстрацію населення. Приписка до місця була невід'ємною складовою життя людини, а її ігнорування каралося штрафами та виправними роботами. Так об'ява жителям одного з поселень Авдіївського району Юзівської області наголошувала, що особи які ухиляються від реєстрації у відділку поліції караються штрафом у 500 крб. [19]. Коли людина вставала на облік їй видавалось тимчасове посвідчення або паспорт, продовження дії та зберігання яких суворо контролювалося. Згідно розпорядження старості общини Ново-Олексіївка від Пустинської сільуправи Селідівського району від 23.7.43 за порушення пролонгації паспорту стягувалися такі штрафи: за 1 рік 300 крб., за 6 місяців 100 крб., за 3 міс. 75 крб. та за 1 міс. 50 крб. [20]. А 4 липня 1943 року жителю с. Павлополь, Будьонівського району бургомістр виписав штраф за недбале зберігання даного документу у 100 крб. Виконання покладено на старшого

поліцейського [21]. За ухиляння від перепису населення теж накладалось стягнення. Бургомістр Червоної Коси стягнув за це з двох громадян по 200 крб. [22]. Виконання поклав на дільничного поліцейського. Окремої щотижневої реєстрації підлягалися комсомольці та комуністи при відділках поліції. Бургомістр Будьонівського району розглянувши доповідну зав. паспортного столу при управлінні реєстратора, стягнув з 26 комсомольців по 200 крб., а також попередив про суворіші заходи при повторенні. Строк виконання до наступного дня та доручено начальнику поліції [23].

У сфері продуктового постачання. Окупаційна влада змушувала місцеве населення постачати продукти для військового командування. Несвоєчасне та неякісне виконання вело до відповідальності. Згідно постанови № 52 по управлінню бургомистра Будьонівського району від 15.6.1943 р. було оштрафовано 5 осіб по 500 крб. за здачу знежиреного молока, а виконання дозволено до листопада. Скоріш через значну суму. Здійснення на голові поліції району [24]. За невчасну здачу згаданого продукту стягувалось 250 крб. [25].

З приватних с/г тварин брали значну частину туші, як податок, тому вівся ретельний контроль їх кількості. В наказі військового коменданта Держинського району та райуправи № 144 від 30.11.42 р. йшлося про заборону самовільного забою худоби а також її продажі. Відповідальність за реєстрацію тварин клалась на старостати та районну комендатуру Шуцманшафту [26]. Отже власник не міг сам забити тварину, якщо таке і сталося, то треба було обов'язково мати причину, підтверджену у акті старшим зоотехніком, ветеринаром, управляючим господарства та поліцейським [27]. У випадку самовільного забиття відбувалось стягнення. В журналі реєстрації штрафів по районній поліції с. Біловодськ Ворошиловградської обл. з листопада по грудень 1942 року виписано 19 штрафів за забиття худоби, з них 18 власників оштрафовані по 300 крб., 1 на 500 крб. [28].

У сфері санітарно-епідеміологічного нагляду. Небажання розповсюдження різних хвороб серед населення, яке могло перекинутись на німецькі війська, змушувало адміністрацію суворо діяти у даному напрямку. Роль поліції була ключовою, яка мала спостерігати за чистотою доріг, будинків, дворів, тощо. Начальник поліції Селідівського району наказував 2.4.42 протягом п'яти днів привести в належний вигляд всі хати. Все сміття, що знаходиться коло хат прибрати, а вулиці привести в порядок. За виконання даного наказу спостерігання вести старостам с/у і старшим поліцейським [29]. Бургомістр Васильківської управи Будьонівського району 7.6.1943 р. за порушення розпорядження Ортскомендатури «Про прибирання дворів, вулиць, житлових площин і т.д. від сміття, попелу та інш. сміття.» оштрафував на 200 крб. жительку села. Вона, згідно постанови, дозволила собі насипати купу попелу посеред вулиці [30]. А наказ по Держинському міському управлінню від 1.03.42 р. повідомляв: У зв'язку з наступом відлиги та появи в районі захворювання висипного тифу, всім жителям м. Держинська та околиць, негайно приступити до очищення дворів від сміття, а також вбиралень від нечистот. Порушників наказувалось штрафувати на перший раз в 1000 крб., при повторні притягати до відповідальності згідно з законами військового часу. Нагляд за виконаннями цих наказів покладався на управління районної та міської поліції [31]. Також велась боротьба зі сказом. Власники собак мали тримати їх на прив'язі, а вигулювати в наморднику. Дані постанови містилися в наказі від 7.11.41 Юзівської міської управи. Штраф, у разі невиконання, встановлювався у 500 крб. Нагляд за міською поліцією [32]. Люди, що вже захворіли гострозаразними хворобами, мали обов'язково госпіталізуватися. Не виконання даного розпорядження Юзівської міської управи за № 213 від 14.09.1943 каралось штрафом до 5000 крб. [33]. Запобігання епідеміологічних захворювань також здійснювалось у торгівлі. В наказі № 164 по Юзівській міській управі від 17 липня 1942 року заборонялася торгівля продуктами харчування у не відведених місцях особливо з рук, а тільки в приміщеннях

або на встановлених базарних площах. Штраф за невиконання у 500 крб. Нагляд також за поліцією [34]. Поліцейський на Юзівському ринку «Стандарт» штрафував торговців за антисанітарне зберігання хліба при реалізації, та не носіння халату у 30 крб. [35]. Продукти мали перевірятись в санітарній службі при базарах на якість. Представник поліції на вказаному ринку оштрафував громадянку за реалізацію неперевіреної ржанки об'ємом 4 л. в 100 крб. А продавчиню неперевіреном м'ясом у 500 крб. [36].

У сфері торгового обігу. Торгівля в окупаційній військовій зоні мала досить обмежений характер. Більшість товарів підпадало під заборону продажу у зв'язку з різними причинами, наприклад у зв'язку з обов'язковими постачаннями військовому командуванню. Наказ № 168 по Юзівській міській управі від 24 липня 1942 року забороняв торгівлю молоком, яйцями, медом, зеленими яблуками та картоплею на базарах. Попереджалось, що продаж молока, меду та яєць буде дозволено лише після виконання поставок цих продуктів. Заборона на яблука та картоплю діяла до 1 вересня 1942 року, скоріш у зв'язку з епідеміологічною засторогою. Зелені овочі могли спровокувати хвороби серед населення. Поліція та ринковий комітет мали слідкувати за виконанням, а порушників карати [37]. На ринку був оштрафований мешканець, що порушив наказ міського командування Юзівки торгуючи цибулею та картоплею у 500 крб. [38]. Вводилась заборона на торгівлю речами, що належали німецьким військовим. Мешканець Юзівки купив украдені німецькі чоботи, чим порушив німецьку постанову. Взуття конфісковане поліцейським. Інша людина міняла масло на зерно у німецькому балоні, за що отримала штраф від поліцейського у 50 крб. [39]. Заборонялась торгівля і спиртними напоями. Розпорядження по Волноваській районній управі від 2 січня 1942 року забороняло виготовлення самогону, згідно з наказом німецької армії. У випадку виявлення виготовлення самогону сільський староста населеного пункту штрафувався у 20 німецьких марок (1 марка дорівнювала 10 крб.), а особа, що виготовляла продукт, арештовувалась та засуджувалась за військовим часом [40]. Причин для заборони виробництва та продажу самогону було декілька. Наказ Юзівської управи № 254 від 2.11.1942 забороняв продаж спиртними напоями у зв'язку з випадками отруєння серед населення. Винні штрафувались, або арештовувались до трудового табору. Нагляд покладался вже на штаб СД та фінвідділ бургомістерства [41]. Районний бургомістр Амвросіївки Юзівської області пов'язував заборону в самогоніваріння зі знищенням у його процесі продуктів харчування. Таких як зерна, муки та картоплі. Виконання покладалось на старост та поліцію [42]. Безпосереднє штрафування за реалізацію спиртного залежало від кількості забороненого продукту. На Юзівському ринку Стандарт співробітник поліції за наявність 4-ьох пів-літровок спиртного напою оштрафував мешканця на 100 крб. [43]. За продаж штраф був більшим. На цьому ж ринку за реалізацію спиртного напою ємністю пів-літри за 350 крб. стягнуто з продавця 200 крб. Також було покарання за продаж інших заборонених товарів. За продаж 6 літрів пального 100 крб. штрафу [44]. Заборонялось кустарне миловаріння та реалізація цього продукту. Штраф коливався від 100 до 200 крб. [45].

У сфері дорожнього руху. Німецьке командування та місцева влада одразу після окупації почали реєструвати транспортні засоби. Наказ № 32 від 29 грудня 1941 р. Юзівської міської управи спонукав автовласників (приватним або юридичним) зареєструвати автомобілі, пройти технагляд та отримати нові водійські посвідчення та номери. У разі ігнорування даної постанови штраф у 500 крб. Виконання покладалось на міську поліцію [46]. Вводилися правила використання доріг. Наказ заст. голови Мар'їнського району та голови дорвідділу забороняв користуватися профільованими дорогами в дощ та проїзд по ним екіпажем та тачкам кінної тяги, всім видам підвод та транспортом з колесами не на гумовому ході [47]. Виконання покладалось на: дорвідділ, старост, та райполіцію. За невиконання стягувався штраф до 200 карбованців, або відправка на трудові роботи до 10 днів. За порушення правил

дорожнього руху штрафи стягувались на місці. Поліцейським по базару «Стандарт» м. Юзівки був стягнений штраф у розмірі 50 крб. 23.11.42 з власника підводи за проїзд у неправильному місці [48]. У дану сферу також відносимо порушення реєстрації інших колісних засобів. Власники велосипедів мали їх реєструвати та отримувати жетони, які діяли до певного часу. При порушенні стягувалося до 500 крб. а засіб пересування конфісковувався [49].

У комунальній сфері. В обов'язки поліції входило дотримання порядку і не у зовсім притаманній для цієї структури галузі. Наказ № 35 від 9 грудня Ворошиловградської міської управи вимагав усім керівникам установ та державних будинків прибирати сніг на тротуарі та очищати дорогу від льоду. Штраф за невиконання у 500 крб. Контроль покладался на начальника поліції [50]. Наказом № 201 від 1 вересня 1942 року Юзівська управа вводила правила для впорядкування водопостачання і скорочення безкорисних розтрат води. Окрім спеціальних служб та пожежних до мережі ніхто не допускався. Штраф до 5000 крб. Виконання на міськводоканал та поліцію [51]. Наказ № 255 від 2.11.1942 року цієї ж управи забороняв самовільну вирубку, злам та покражу зелених насаджень. Відповідальність, окрім місцевих служб, клалась і на поліцію. Штраф 5000 крб. [52]. Звісно, такий штраф був надто великий для населення. Тому у цьому випадку застосовувались примусові роботи, щоб компенсувати заподіяну шкоду. Наказ по управлінню бургомистра Будьонівського району від 16 липня 43 року інформував про розгляд бургомистром доповідної начальника Будьонівського дорожнього відділу пана Рябко, а саме з частини порубки в лісорозсаднику молодих дерев в кількості 300 шт. невідомими особами. Далі зазначалося, що у зв'язку порубки такої великої кількості дерев пан Рябко особисто ввечері розкрив злочин. В результаті чого був пійманий громадянин Брасов В.В. на місці злочину. Оскільки він зайнявся систематичною вирубкою дерев у розсаднику, визначалася міра покарання в 2-тижневому строку примусових робіт з використанням при поліції з 13.7.43 р. [53].

У сімейно-побутовій сфері. Поліцейським доводилось залагоджувати конфлікти і на сімейному ґрунті. У постанові Бургомистра Клейшмідта від 30.06.43 р. йдеться про слідчий матеріал по справі громадян Прус та Головатенко. Йшлося про те, що ці громадяни є родичами та часто всякими сімейними роздорами, на підставі втрати усіякої совісті (зі слів поліція), через визнання власності на будинок, влаштували різні бійки та суперечності в присутності сусідів та громадян. Бургомістр постановив: «За влаштування скандальних сцен у себе на дому, що ніяк не припиняються, на перший раз даних громадян оштрафувати по 500 крб. кожного, строк виконання до 1.07.43 року». Великими штрафами каралась подружня зрада [54]. Так громадянина Рамазнова Л.М. було оштрафовано на 2000 крб., бо через три місяці після шлюбу той дозволив собі близькі стосунки з іншою жінкою. Стягнення такого розміру дуже незвичайне, адже слідство встановило, що подружжя увесь час сварилося та не могло жити спокійно, чому чоловік і пішов [55].

Щодо самого процесу штрафування то бачимо, коли представник поліції перебував на місці злочину, то штраф випишував він, без усіякого дозволу інших установ чи керівників. Якщо поліцейський брався за справу по заяві потерпілої сторони, або по сигналу з іншої інстанції, то дане правопорушення не розглядалось без участі бургомистра району чи міста або начальника поліції. Перший обов'язково проводив слідчі дії та рапортував, останні ж вирішували міру відповідальності. Але у більшості випадках штрафні санкції вводились саме бургомистрами району, а виконання покладали на поліцію. Ортскомендатура Мар'їнки 4.6.43. р. повідомляла, що начальнику райуправи дозволено накладати стягнення, не дивлячись на особу, за порушення громадського спокою та невиконання розпоряджень [56]. Інша постанова Мар'їнського районного бургомистра Вехтера від травня 43 року наголошувала, що

старости можуть стягувати не більше ніж 200 крб. у триденний строк. Більші мали надсилатися в райуправу [57].

Штрафи обов'язково реєструвалися при поліції чи бургомістерстві. Згаданий журнал реєстрації штрафів по районній поліції с. Біловодськ є яскравим тому підтвердженням. У ньому з листопада по грудень 1942 року оштрафовано 129 осіб за різні порушення. Окрім згаданих проступків стягувалось ще за потрапу посівів (8 осіб по 150 крб), за образу представника поліції (2 людини по 200 крб), за продаж годинника (1000 крб.) та за невиконання правил ночівлі (300 крб). Також вказані гроші відібрані при затримці мешканця єврейської національності, а саме 113 крб.

Розмах штрафування був досить значний. Як бачимо з журналу с. Біловодськ за короткий період було оштрафовано велику кількість людей. Ще одним доказом широкої штрафної політики може служити документ по Волноваському району. Жителі боячись додаткових штрафів почали масово хрестити своїх дітей. Звісно місцева окупаційна влада почала гасити паніку, повідомляючись, що це провокація і що діє постанова Розенберга про шлюбне право на Україні від 11.5.42 р., де наголошувалось про згоду батьків щодо цього питання. Але все ж тільки за одну ніч в селі було похрещено 60 немовлят [58].

Цікава і фінансова сторона даного процесу. Інструкція Верхньо-Теплівському відділенню госпбанку Ворошиловградської області повідомляла, що податок з прибутку, з обігу та з зарплатні розподіляється на три частини: 70% йде на загальний бюджетний рахунок відділення, 10% німецькому командуванню тилу та 20% господарській інспекції. Нарахування ж інших місцевих податків та штрафів йшли тільки на бюджетні рахунки [59], тобто у розпорядження району. Якщо до цього додати те, що районна управа в більшості мала утримуватись за свій кошт, то з'являється ще один мотиваційний фактор широкої штрафної політики. Також при внесенні штрафних сум в банк на рахунок фінвідділу, повинні були надаватися і списки оштрафованих осіб [60].

Отже, процес штрафування мав всебічний характер. Неодмінно, майже у кожному стягненні фігурувала поліція, як одноосібно, так і в системі з іншими місцевими органами. Допоміжна поліція здійснювала у політиці штрафування контролюючу (реєструвала та розслідувала порушення) та виконавчу (стягувала одноосібно або за рішенням місцевих владних структур кошти) ролі. Найбільші штрафи можна було отримати за непристойне сімейне поведження, порушення санітарних норм та за пошкодження державного майна. Головними причинами при стягненні грошей з населення, були: бажання навести порядок (дисциплінарна, торгівельна та сімейно-побутова сфери), вилучення достатньої кількості продовольства для військ (торгівельна сфера та продуктового постачання), запобігання гостроінфекційних хвороб (сфера санітарно-епідеміологічного нагляду), охорони державного та комунального майна (дисциплінарна та комунальна сфери), контролювання громадян (сфера реєстрації) та нормування користування транспортними засобами (сфера дорожнього руху). Мотивація щодо штрафування також, частково, ховалась і в бюджетній політиці військової адміністрації.

РЕЗЮМЕ

В данном исследовании охарактеризован масштаб политики штрафов немецкой оккупационной власти к населению Донбасса. Рассмотрена роль вспомогательной полиции в этом процессе. На основе анализа источников автор делает выводы о основных причинах и целях такой политики.

Ключевые слова: политика штрафов, административное взыскание, Донбасс, вспомогательная полиция, оккупация.

SUMMARY

This study characterized the contribution scope of the policy fine German occupation authorities to the people of Donbass. Examined the role of auxiliary police in the process. On the basis of analysis of the sources the author concludes that the main reasons and aims of this policy.

Keywords: politics of fines, Donbass, administrative penalty, auxiliary police, occupation.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Тарнавський І.С. Натуральні реквізиції, побори, податки і штрафи як засоби геноциду проти місцевого населення Донбасу у роки окупації (1941-1943 рр.)/ І.С. Тарнавський// Нові сторінки історії Донбасу: Збірн. ст. Кн. 12. – Донецьк, 2006. – С. 15 – 25.; Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату “Україна” і військової зони в роки Другої світової війни. Монографія / В.О. Шайкан –Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – 466 с.; Скоробогатов, А.В. Харків у часи німецької окупації (1941-1943) / А. В. Скоробогатов. - Х. : Прапор, 2004. - 368 с.
2. Жуков Д.А. Русская полиция / Д.А. Жуков, И. Ковтун. – М.: Вече, 2010. – 304 с.
3. Станкерас П. Литовские полицейские батальоны // П. Станкерас. – М.: Вече, 2009. – 304 с.
4. Герасимов С. Записки поліцейського на Юзівському ринку 1942–1943 рр. / С. Герасимов // Архіви України. – 2006. Вип. 1-3. – С. 256-261.
5. Держархів Донецької обл., ф. Р-1578, оп. 1, спр. 1806., арк. 26.
6. Держархів Луганської обл., ф. Р-1974, оп. 1., Спр. 3, на 10 арк.
7. Держархів Донецької обл., ф. Р-1614, оп.1, спр.1, арк. 100.
8. Держархів Луганської обл., ф. Р-1974, оп. 1, спр. 3, арк. 1-2.
9. Держархів Донецької обл., ф. Р-1882, оп.1, спр.1, арк. 63.
10. Там само, ф. Р-1786, оп. 1, спр. 1, арк. 46.
11. Там само, спр. 2, арк. 26.
12. Там само, спр. 1, арк. 17.
13. Там само, арк. 85.
14. Там само, спр. 2, арк. 26.
15. Там само, спр. 1, арк. 19.
16. Там само, арк. 95.
17. Там само, арк. 99.
18. Там само, ф. Р-1578, оп. 1, спр. 1806, арк. 2.
19. Там само, ф. Р-1751, оп. 1, спр. 2, арк. 133.
20. Там само, ф. Р-1685, оп. 1, спр. 3, арк. 141.
21. Там само, ф. Р-1786, оп. 1, спр. 1, арк. 75.
22. Там само, арк. 99.
23. Там само, арк. 25.
24. Там само, арк. 23.
25. Тарнавський І.С./ Вказ. твір. – С. 22.
26. Держархів Донецької обл., ф. Р.-1820, оп. 1, спр. 6, арк. 9.
27. Там само, ф. Р-1882, оп. 1, спр. 3, арк. 45.
28. Держархів Луганської обл., ф. Р-1974, оп. 1, спр. 3, арк. 1-2.
29. Держархів Донецької обл., ф. Ф-1685, оп. 1, спр. 1, арк. 42.
30. Там само, ф. Р-1786, оп. 1, спр. 1, арк. 6.
31. Там само, ф. Р-1820, оп. 1, спр. 6, арк. 3.
32. Донецкий вестник. – 1941. – 11 грудня.
33. Там само. – 1942. – 18 вересня.

34. Там само. – 17 липня.
35. Держархів Донецької обл., ф. Р-1578, оп. 1, спр. 1806, арк. 8.
36. Там само, арк. 19.
37. Донецкий вестник. – 1942. – 26 липня.
38. Держархів Донецької обл., ф. Р-1578, оп. 1, спр. 1806, арк. 17.
39. Там само, арк. 5.
40. Там само, ф. Р-1614, оп.1, спр.1, арк. 1.
41. Донецкий вестник. – 1942. – 6 листопада.
42. Держархів Донецької обл., ф. Р-1578, оп. 1, спр, 1806, арк. 3.
43. Там само, арк. 15.
44. Там само, арк. 2.
45. Там само, арк. 14-17.
46. Донецкий вестник. – 1942. – 4 січня.
47. Держархів Донецької обл., ф. Р-1721, оп. 1, спр. 2, арк. 75
48. Там само, ф. Р-1578, оп. 1, спр. 1806, арк. 14.
49. Там само, ф. Р-1782, оп. 1, спр. 11, арк. 28.
50. Нове життя (Ворошиловград). – 1942. – 16 грудня.
51. Донецкий вестник. – 1942. – 3 вересня.
52. Там само. – 6 листопада.
53. Держархів Донецької обл., ф. Р-1786, оп. 1, спр. 1, арк. 73.
54. Там само, арк. 49.
55. Там само, арк. 58.
56. Там само, ф. Р-1685, оп. 1, спр. 5, арк. 55.
57. Там само, ф. Р-1721, оп. 1, спр. 2, арк. 73.
58. Там само, ф. Р-1614, оп.1, спр.1, арк. 308.
59. Держархів Луганської обл., ф. Ф. Р-1386, оп. 2, спр. 2, арк. 30.
60. Держархів Донецької обл., ф. Р-1721, оп. 1, спр. 2, арк. 78.